

Labus Latijn
 Historisch proza
 Tacitus
 CE 1993

1 De ontwikkeling van het genre en de belangrijkste representanten

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over de ontwikkeling van de historiografie en over de belangrijkste representanten van het genre.

1.1 Inleiding

Evenals in de andere kunsten en wetenschappen hebben de Romeinen in de geschiedschrijving hun Griekse voorgangers willen evenaren of zelfs overtreffen (*imitatio* en *aemulatio*). Vergeleken met het drama en het epos is de literaire geschiedschrijving in Rome pas laat tot ontwikkeling gekomen. Nog in het midden van de eerste eeuw schrijft Cicero dat het in Rome ontbreekt aan historici die hun verhaal in een literair aanvaardbare vorm kunnen gieten. Als grote voorbeelden voor literair verantwoorde geschiedschrijving noemt hij Herodotus en Thucydides.

1.2 De Griekse historiografie: Herodotus en Thucydides.

Herodotus (ca.485-425) beschrijft in zijn werk, de *Historiën*, de geschiedenis van de gewelddadige confrontatie tussen de Grieken en de Perzen. Hij verwerkt daarin naast historische gegevens allerlei geografische en etnografische informatie. Op grond van het feit dat Herodotus als eerste een veelheid van gegevens wist te ordenen vanuit een overkoepelende historische visie werd hij door Cicero de 'vader van de geschiedschrijving' genoemd. Herodotus legt de nadruk op de factoren die naar zijn overtuiging de voortgang van de geschiedenis bepalen, maar heeft niet de illusie dat de kennis en de inzichten waartoe hij is gekomen gebruikt kunnen worden om de gang van de gebeurtenissen in de toekomst gunstig te beïnvloeden.

Anders is dat bij Thucydides (ca.460-400). Hij schreef de geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog (431-404), omdat hij meende dat kennis van en inzicht in het verleden wel kan helpen het gedrag in de toekomst te bepalen: ook al herhaalt de geschiedenis zich nooit precies, toch kan kennis van de factoren die de gebeurtenissen vroeger hebben bepaald helpen in vergelijkbare situaties de consequenties van beslissingen beter te overzien. Bij Thucydides is het waarheidsgehalte van gebodene van doorslaggevend belang: men kan geen lering trekken uit gebeurtenissen die zich niet hebben voorgedaan of die te ver in het verleden liggen om het waarheidsgehalte ervan te kunnen vaststellen.

1.3 Enkele kenmerken van de Romeinse historiografie.

Vanouds maakte in Rome de *pontifex maximus* korte, zakelijke notities over bijzondere gebeurtenissen die zich in de opeenvolgende jaren voordeden. Deze aantekeningen zijn later gebundeld tot de zog. *annales maximi*. Het annalistische ordeningsprincipe is in Romeinse geschiedwerken belangrijk gebleven, omdat het in overeenstemming was met de politieke praktijk van jaarlijks wisselende magistraten. De meeste Romeinse historici waren senatoren, wat hun ziens-

VOORTGEZET ONDERWIJS

Examenstof klassieke taal en letterkunde 1993

Literaire genres voor het centraal examen en het staatsexamen klassieke taal en letterkunde in 1993 en 1994

Datum: 26 april 1994

Kenmerk: VO/AVV/VO/II-91012170

Datum inwerkingtreding: zie artikel 4

Geldigheidsduur beleidsregel: n.v.t.

Juridische grondslag: artikel 11 Eindexamenbesluit dagschoolen v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. (Stb. 1979, 190), artikel 13 Eindexamenbesluit avondschoolen v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. 1978 (Stb. 1978, 623), in samenhang met de Examenprogramma's Klassieke Talen (Stcrt. 1987, 246)

Relatie tot eerdere mededelingen: hangt samen met circulaire VO/AV-87.03 C 870145 van 14 december 1987

Informatie verkrijgbaar bij: directie VO/AVV, afdeling Intake en Dienstverlening, tel. 07931990

wijze sterk beïnvloedde. Het leidde ertoe dat de geschiedschrijving sterk op Rome gericht bleef. Gebeurtenissen elders krijgen eigenlijk alleen aandacht voorzover ze voor de Romeinse politiek van belang waren. Als politici waren zij verder geneigd de geschiedschrijving te gebruiken om hun politieke denkbeelden uit te dragen. Kenmerkend voor de Romeinse geschiedschrijving is ook de moraliserende tendens en in samenhang daarmee de neiging het verleden te idealiseren. De geschiedschrijving is van groot belang voor het voortbestaan van de *gloria*, de roem die men zich kan verwerven door zich militair of politiek verdienstelijk te maken voor de staat.

1.4 De belangrijkste Romeinse geschiedschrijvers vóór Tacitus.

1.4.1 Gaius Sallustius Crispus (86-ca.35)

Sallustius kan gezien worden als de eerste Romeinse historicus met duidelijk literaire pretenties. Hij stelde zich Thucydides tot voorbeeld. Wij bezitten van hem twee monografieën, *De Coniuratione Catilinae* en *De Bello Iugurthino*. De eerste handelt over de poging tot een staatsgreep van Catilina tijdens het consulaat van Cicero (63), de tweede over de strijd van Rome tegen de Numidische vorst Iugurtha (ca.110). Beide episoden in de recente Romeinse geschiedenis interesseren Sallustius vooral omdat ze zijns inziens symptomatisch waren voor het verval van de Romeinse politieke moraal. Het duidelijkst komt dit verval tot uitdrukking in de corruptie als gevolg van het ongebreidelde streven naar macht en rijkdom.

1.4.2 Titus Livius (59 v.Chr.-17 n. Chr.)

In zijn werk *Ab urbe condita* heeft Livius de hele geschiedenis van Rome tot zijn eigen tijd in 143 boeken behandeld. Van dit werk, waaraan Livius in 29 v. Chr. is begonnen, d.w.z. aan het begin van de alleenheerschappij van Augustus, zijn ons de boeken 1-10 (koningstijd en vroege republiek), 21-30 (Tweede Punische oorlog) en 31-45 (Macedonische en Syrische oorlogen) overgeleverd. Van de andere boeken kennen we korte uittreksels en fragmenten. Livius is in zoverre een uitzondering onder de Romeinse historici dat hij geen deel heeft genomen aan de actieve politiek. Dat neemt niet weg dat ook bij hem de aandacht sterk op Rome is gericht. De moraliserende tendens en de verheerlijking van het Romeinse verleden zijn bij hem eveneens aanwezig.

Ter illustratie van de motieven van de verschillende historici dienen de volgende teksten in vertaling:

- *Herodotus, *Historiën*, 1.0 en 1.5.3-4
- *Thucydides, *Historiën*, 1.20-22
- *Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 2.7-4.2
- *Livius, *Ab urbe condita*, 1 praef.

2 Tacitus

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over het leven, het werk en de opvattingen en de werkwijze van Tacitus.

- 2.1 Leven: jaartallen, opleiding, carrière.
- 2.2 Werk: korte karakteristiek van *Agricola*, *Germania*, *Dialogus*; *Historiae*, *Annales*.
- 2.3 Opvattingen en werkwijze

Tacitus wil met zijn werk *delectare* en *prodesse*, de lezer boeien en hem iets leren waarmee hij zijn voordeel kan doen. Bij

delectare valt niet alleen te denken aan woordkeus en stilistische vormgeving, maar ook aan stofkeuze en ordening. Ook dramatisering, gedefinieerd als een bewuste groepering van de beschreven gebeurtenissen rond een centrale ommakeer, is een door Tacitus gehanteerd middel om de aandacht van de lezer vast te houden. Het *prodesse* houdt bij Tacitus, in overeenstemming met de eerder genoemde moraliserende tendens, in de eerste plaats in het *memorare* (vermelden van de roemrijke en verachtelijke daden van het voorgeslacht) en het *docere* (het laten zien aan de hand van voorbeelden uit het verleden hoe het wel en hoe het niet moet).

Tacitus heeft niet alleen moralistische bedoelingen met zijn geschiedschrijving. Hij wil ook inzicht bieden in de logische samenhang en de achterliggende factoren van de beschreven gebeurtenissen, waarbij hij onderscheidt maakt tussen oorzaken (*causae*) en aanleidingen (*initia*).

Tacitus geeft geen antwoord op de vraag welke krachten achter de gebeurtenissen de meeste invloed hebben. Soms spreekt hij van het toeval (*fors*), dan weer van de *ira deum*, weer elders van het *fatum*, dat de gebeurtenissen determineert, vooral door karakterologische factoren in de mens; in de psychologische typering van personen toont Tacitus zich een meester.

Tacitus acht zich gebonden door de eis van *veritas* (de waarheidsgetrouwe weergave van feiten, uitspraken en motieven).

Daarbij toont hij oog te hebben voor de moeilijkheden die men bij het streven naar een waarheidsgetrouwe geschiedschrijving ondervindt:

- Men kan de waarheid geweld aandoen door feiten te verzwijgen of onvolledig weer te geven. Om dit te voorkomen geeft Tacitus zelfs overleveringen door met de toevoeging dat hij ze onwaarschijnlijk acht.
- Het bestaan van meer dan één overlevering maakt het achterhalen van de waarheid moeilijk. Met het oog daarop geeft Tacitus vaak verschillende lezingen over de gang van zaken. Doorgaans is hij vaag over de bronnen die hij gebruikt (*ferunt, tradunt*). Zelden noemt hij ze bij de naam. De bronnen die Tacitus gebruikte waren behalve de geschiedwerken van eerdere historici o.a. de keizerlijke archieven, de *acta* van de senaat en de *acta diurna*. Overigens was Tacitus niet voor alle feiten aangewezen op schriftelijke bronnen. Een gedeelte van de door hem behandelde periode had hij zelf meegemaakt. Ook maakte Tacitus gebruik van mondelinge informatie van ouderen.

-Een te weinig genuanceerde behandeling van de feiten, bijv. door een kritiekloze bewondering van het Republikeinse verleden kan eveneens tot geschiedvervalsing leiden. Tacitus' behoefte aan nuancering blijkt op het niveau van de stijl uit de veel voorkomende constructies met *an, sive, incertum an* e.d. en bij de behandeling van de stof uit zijn streven de werkelijkheid achter de uiterlijke schijn bloot te leggen.

-Het grootste gevaar voor de *veritas* is vooringenomenheid van de geschiedschrijver (*ira, studium, odium, amor*). Tacitus verklaart dat hij bij het schrijven van zijn werk niet geleid is door deze motieven (*sine ira et studio*).

Ondanks zijn streven naar onpartijdigheid is Tacitus' voorstelling van de gebeurtenissen onvermijdelijk beïnvloed door zijn persoonlijke ervaringen en opvattingen. Met name zijn kijk op het principaat is door zijn ervaringen met de vorm die het onder Domitianus had aangenomen sterk gekleurd. Tacitus spreekt met bitterheid over het verval van de welsprekendheid, van de traditionele waarden en in het bijzonder van het politieke zelfbewustzijn van de senaat. De ontwikkeling van de verhouding tussen senaat en keizer, waarbij de *libertas* van de senatoren in toenemende mate tot *servitus* verwordt, is een centraal thema in zijn werk.

De *libertas* speelt in de geschiedschrijving niet alleen een rol in objectieve zin (als mogelijkheid zich kritisch uit te spreken over

verleden en heden), maar ook in subjectieve zin (het zich vrij voelen te denken en te schrijven wat men als waar beschouwt). Tacitus heeft deze problematiek gekend, omdat hij betrekkelijk recente gebeurtenissen beschreef. Ook al laat hij zich opgelucht uit over de grotere vrijheid onder Trajanus en Hadrianus, toch voelt hij zich soms in zijn vrijheid belemmerd omdat betrokken personen of hun nabestaanden nog in leven zijn in de tijd waarin hij schrijft.

Ter illustratie van de opvattingen en de werkwijze van Tacitus dienen de volgende teksten in vertaling:

- *Ann. 1.1
- *Hist. 1.1
- *Ann. 3.65
- *Ann. 4.11-laatste zin
- *Ann. 4.32-33
- *Ann. 6.22

3 Cultuurhistorische achtergronden in Rome in de eerste eeuw na christus

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over eventuele verwijzingen naar en verbanden met de bovengenoemde cultuurhistorische achtergronden.

Politiek

De keizers en hun regeerperiodes van Augustus t/m Traianus; de opvolging in het Iulisch-Claudische huis, tijdens het Driekaiserjaar, in het Flavische huis en bij de adoptiekeizers. De regering van Nero: de rol van Agrippina, Seneca, Burrus en enige vrijgelatenen. Nero's persoonlijk gedrag, zijn philhellenisme, zijn despotisme, bouwactiviteiten. De brand van Rome en de Christenvervolging. De opstanden in Oost en West en Nero's val. Herstelmaatregelen en financiële sanering onder Vespasianus; zijn op de volksgunst gerichte bouwpolitiek in Rome.

Maatschappij

De opbouw van de standenmaatschappij: *familia*, *Caesaris*, senatoren, ridders, soldaten, *plebs urbana*, vrijgelatenen en slaven. Onderscheid tussen status en reële macht. Toenemende invloed van de keizerlijke bureaucratie en legerofficieren met als gevolg frustratie bij de senatoriale aristocratie.

De relatie *cliens* - *patronus*.

Ontwikkelingen

Toenemende greep van de keizer en zijn ambtelijke apparaat op de senaat. Majesteitsprocessen tijdens het tweede deel van Tiberius' regering tegen oppositioneel geachte senatoren. Voortzetting daarvan onder Claudius, Nero en Domitianus. Verbeterde situatie onder Nerva en Traianus. Machtige positie van vrijgelatenen aan het keizerlijk hof. Groei van de invloed van Italische adel en provinciale bestuurlijke elite.

Rechtspraak

Republikeinse vormen van rechtspraak door praetoren en quaestoren verliezen aan betekenis door instelling van nieuwe rechtbanken met juridische specialisten. Invloed van de keizerlijke *commendatio* van rechters, door instelling speciale keizerlijke rechtbanken, door zijn aanwezigheid in de senaat met name bij majesteitsprocessen.

Literatuur

Nadruk op onderwijs in de letteren en de welsprekendheid. Deze laatste minder gericht op het politieke debat. Nieuwe uitingsmogelijkheden: *declamatio* en lofrede. Politiek gevoelige onderwerpen worden vermeden. Tegen de Stoïsche oppositie en tegen geschiedschrijvers met Republikeinse ideeën werd repressief opgetreden. Verbetering onder Nerva en Traianus.

Militaire zaken

Consolidatie van de rijksgrenzen in de eerste eeuw. Dreiging van Germanen en Parthen. Onder Domitianus zware druk aan Rijn- en Donaugrenzen; begin van grensversterking tussen Rijn en Donau. In een poging een definitief eind te maken aan de dreigingen in het Noorden en het Oosten worden er onder Traianus grote veroveringen gemaakt en bereikt het Romeinse rijk zijn grootste omvang. Op gezette tijden leidde de bestuurlijke onzekerheid tot opstanden van de legioenen aan Rijn en Donau. Op het einde van de regering van Nero en tijdens het Driekaiserjaar manifesteren de legers zich als 'keizermakers'.

4 Latijnse teksten, teksten in vertaling en secundaire literatuur

De kandidaat kan vragen beantwoorden over de gelezen authentieke teksten, teksten in vertaling en secundaire literatuur.

Van de kandidaat wordt verwacht dat hij de in het pensum van authentieke teksten en teksten in vertaling voorkomende namen, termen en begrippen kent. De voorgelegde teksten worden op dit punt in principe niet geannoteerd.

NB. Ook morfologische en syntactische verschijnselen in de gelezen authentieke teksten zullen in principe niet worden geannoteerd.

Het pensum bestaat uit:

1. De onderstaande *capita* uit Tacitus *Ann.* 13 - 15. De met een asterisk gemarkeerde *capita* kunnen desgewenst in vertaling worden gelezen: *Ann.* 13.1-5, *13.6, *13.14, 13.15-20, *13.21, 14.1-12 t/m *continuaverit*, *14.14-16, *14.51-56, 15.38-40, 15.44, 15.60-65 t/m *delecto*.
2. Ter illustratie van het beeld van Nero bij Suetonius dient een vertaald fragment uit deze auteur, waarin Nero's dood wordt beschreven: *Suet. *Nero* 46-49.
3. Voor een vergelijking tussen de versie van Tacitus en die in twee andere bronnen dienen de onderstaande teksten in vertaling: *Cassius Dio *Romeinse Geschiedenis* 61.11 en *Suet. *Nero* 28 vanaf *Nam matris concubitus*.

Informatie over de bronnen met betrekking tot het principaat van Nero is te vinden in B.H. Warmington, *Nero. Reality and Legend*, London, 1969, ch. 1 Sources for the history of Nero's principate, p. 1 t/m 8 fact.

5 Taal en stijl

De kandidaat kan zijn kennis van morfologische en syntactische verschijnselen demonstreren door het vertalen van een ongeziene authentieke tekst, die qua aard en moeilijkheidsgraad nauw aansluit bij de gelezen teksten, waarbij de betreffende verschijnselen in principe niet worden geannoteerd. De kandidaat kan in een voorgelegde gelezen dan wel ongelezen authentieke tekst stilistische verschijnselen identificeren, benoemen en er de functie van aangeven.

De omschrijving door de CEVO van de minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis vormt uitgangspunt bij de annotatie van de in het centrale examen voor te leggen ongelezen authentieke tekst.

Als aanvulling op deze minimumkennis worden de volgende verschijnselen bekend verondersteld:

- genitivus bij participia en adiectiva
- dativus van de handelende persoon
- dativus van doel
- accusativus van richting
- historische infinitivus
- historisch praesens
- perfectum actief uitgang -ere.

Verder de stijlkenmerken: *brevitas*, *variatio*, poëtismen, archaïsmen, neologismen, en de volgende stijlmiddelen: metafoor, abstractum pro concreto, intensivum en frequentativum, simplex pro composito, anafoor, anastrophe, chiasme, (woord)asyndeton en polysyndeton, litotes, antithese en parallelie, climax.

6 Algemene historiografische problemen en receptie.

De kandidaat kan naar aanleiding van een voorgelegde tekst vragen beantwoorden over algemene historiografische problemen en over de receptie van Tacitus

Om de leerling bewust te maken van de problematiek van de geschiedschrijver en zijn persoonlijke instelling tegenover het door hem beschreven verleden kan men raadplegen G. Harmsen, *Inleiding tot de geschiedenis*, Baarn 1968, in het bijzonder hfdst. 2 'De bril van de historicus', p. 32-62.

Om de leerling een indruk te geven van imitatie en aemulatie van Tacitus in de 17e eeuwse Nederlandse letterkunde kunnen passages worden voorgelegd uit Hooft's vertaling van de *Annales* en uit zijn *Nederlandtsche Historiën*.

Voor verdere informatie over de receptie van Tacitus kan worden verwezen naar:

E.L. Etter, *Tacitus in der Geistesgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts*, Basel-Stuttgart, 1966.

E. Haitsma Mulier, 'Tacitus in de zestiende en zeventiende Eeuw', *Lampas* 7, 1974, 407-417.

H. Lloyd-Jones, 'Tacitus' in *Classical Survivals, The Classics in the Modern World*, London 1988, 146-166.